

ŐSZ SÁNDOR ELŐD:

Tiszántúli püspökökhöz köthető könyvek az erdélyi gyűjteményekben

A tiszántúli és az erdélyi reformátusság intézményes kapcsolatai az elmúlt négy és fél évszázadban túlzás nélkül felhőtlennek mondhatók. Kezdve attól, hogy Melius Juhász Péter hitvitákon, illetve írásaiban többször sietett az erdélyi Szentháromság-hívók segítségére, folytatva azzal, hogy Melotai Nyilas István püspöki szolgálata után lett Gyulafehérváron udvari prédikátor, Zoványi P. György gyakran kért segítséget az Erdélyi Református Főkonzisztóriumtól, Révész Imre pályája a Kolozsvári Teológián indult és befejezve azzal, hogy a Tiszántúl jelenlegi püspöke Makkai Sándor (Kolozsvárhoz és Debrecenhez köthető) munkásságáról írta és védte meg doktori dolgozatát Kolozsváron.

A Királyhágó keleti oldaláról úgy szeretnénk köszönteni Fekete Károlyt, hogy bemutatjuk ennek a kapcsolatnak néhány eddig kevésbé ismert vagy éppen ismeretlen tárgyi bizonyítékát.¹

A könyvek közmondásos sorsa korunk egyik legújabb tudományága, a hálózatelemzés számára is tartogat újdonságot. A könyv egymás után következő birtokosai páronként kapcsolatban álltak, és ezekből a kapcsolatokból rajzolódik ki a kora újkor nagy európai értelmiségi hálózata. Ennek a hálózatnak pedig szerves része a Kárpát-medence értelmiségének kapcsolatrendszerére, a 16–17. században ennek egyik legjelentősebb szegmense a református lelkipásztoroké. A hálónak olyan gócpontjai vannak, mint Melius Juhász Péter, Károlyi Gáspár, Szenci Molnár Albert, Geleji Katona István, Teleki Mihály stb.

1 Jelen tanulmány elkészültét az Emberi Erőforrások Minisztériuma Szegedi Kis István-ösztöndíjprogramja támogatta.

Az erdélyi könyvtárakban őrzött reformatori munkák tanulmányozása során² figyeltünk fel arra, hogy számos 16–17. századi tiszántúli püspök könyvtárából származó kötet lapul valamelyik erdélyi gyűjteményben.

A kötetek útjának ismertetése új kapcsolatokkal gazdagítja mindazt, amit Erdély és Tiszántúl intézményes kapcsolatáról tudtunk. A margináliák és életrajzi adatok pedig a tiszántúli reformátusság lelki vezetőinek szellemi profilját árnyalják. Így igyekszünk a magunk módján viszonzni azt a szeretetet és odafigyelést, amelyet az erdélyi reformátusság Debrecen jelenlegi püspökétől és elődeitől kapott és kap folyamatosan.

Melius Juhász Péter (szolgálati ideje 1561–1572) erdélyi kapcsolatai kiterjedtek voltak,³ ám eddig könyvtárának egyetlen darabjára sem sikerült Erdélyben rábukkanni. Zárójelben jegyezzük meg, hogy ebből a – vélhetőleg jelentős – bibliotékából ma egyetlen kötetet sem ismerünk. Vásárhelyi Judit,⁴ újabban pedig Oláh Róbert tárta fel egy-egy ajándékozási bejegyzését,⁵ ám saját könyvtáráról kevés adattal rendelkezünk.

A Meliust követő **Károlyi Péter** (szolgálati ideje 1573–1576) könyvtárából viszont már találni kötetet Erdélyben. 1563-ban, wittenbergi tanulmányainak kezdetén⁶ vásárolta meg Kálvin Intitúciójának 1561-es strassburgi kiadását és köttette egybe Wolfgang Musculus *Loci communes*ének ugyabban az évben napvilágot látott példányával.⁷ Károlyi Péter működését Erdélyben, a Kendi család nevelőjeként kezdte, majd 1566–1567 között a kolozsvári iskola rektori tisztét töltötte be.⁸ A kötetet valószínűleg ebben az időszakban

2 A kutatás célja a Bibliotheca Reformatorum Transylvanica című katalógus elkészítése, amely tizenöt európai protestáns teológus (ún. reformátor) 1601 előtt megjelent, erdélyi könyvtárakban őrzött műveit kívánja sorba rendezni. Célunk a kötetek Kárpát-medencébe kerülésének megállapítása, a tulajdonosi körök feltérképezése, valamint a különböző szerzők, szerzőcsoportok, illetve a műfajok közötti mai és korábbi arányok vizsgálata.

3 ZOVÁNYI Jenő: *A Reformáció Magyarországon 1565-ig*. Bp., Genius é. n. 364–367.

4 VÁSÁRHELYI Judit: *A győri Székesegyházi Könyvtár possessorai*, II. Az „erdélyi” gyűjtemény. III. Győri könyvtulajdonosok. Magyar Könyvszemle 1980. 231, 234.

5 OLÁH Róbert: Az 1567. évi debreceni zsinat nyomtatványai. In: P. Vásárhelyi Judit szerk. *A Reformáció könyvespolca*. Bp., Argumentum, 2017. 59–61.

6 1563. augusztus 30-án iratkozott be az egyetemre. (Szögi László: *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és akadémiákon. 1526–1700*. Bp. 2011. nr. 3135.)

7 CALVIN, Jean: *Institutio christianae religionis*. [Strasbourg], Josias Rihelius 1561 – Bibl-Calv 61/16 + Wolphgang Musculus: *Loci communes sacrae Theologiae...*, Basileae, Joannes Hervagius 1561 – VD16 M 7293 Lelőhelye és jelzete: A Kolozsvári Unitárius Kollégium Könyvtára a Román Akadémia Kolozsvári Fiókjának Könyvtárában. U 58477.

8 SZABÓ András: *Coetus Ungaricus. A wittenbergi magyar diáktársaság 1555–1613*. Bp. Balassi 2017. 165.

Kolozsváron adta tovább, ugyanis a 17. század elején Varsolci M. János kolozsvári unitárius iskolarektor (1618 k.), majd kolozsi lelképásztor birtokolta, tőle Valentin Radeciushoz, a kolozsvári német unitárius eklézsia lengyel származású lelkészehez (1607–1632), későbbi püspökhöz (1616–1632) került. Az utóbbi hagyatékából kerülhetett gyűlekezete könyvtárába.⁹

Ismerünk három közbeeső bejegyzést is. 1575. augusztus 2-án valaki a következő szöveget írta a *Loci communes* utolsó lapjára: *Non licet pacisci nomine proprio*. (Nem szabad a saját nevünkben alkudni/szerződni.) 1586-ban bizonyos Jo[hannes/sephus?] Fwrez [Fűrész?] birtokolta. Sajnos a megnevezett személy kilétéről semmit nem tudunk. Íráskép alapján szintén a 16–17. század fordulóján írhatták a kötet hátsó táblájára *Beczkereki Balásné Sophia Vadkerthi* nevét. Sajnos őt sem sikerült azonosítani.

A kötetben számos széljegyzetet találunk. Ezek két személyhez köthetők. Íráskép alapján az egyik a 16. század utolsó harmadára, a másik inkább a 17. század első felére keltezhető.

A korábbi bejegyző minden bizonnyal trinitárius meggyőződésű volt, ugyanis a 38. lap szélére a következő szöveget írta: *Spiritu[m] S[anctum] esse Deu[m] erga py su[n]t te[m]pla dej[!] et Sp[i]r[it]us S[anctus] inhabitat*. A margináliák tanúsága szerint végigolvasta az Institúciót, ám hozzávetőlegesen minden tizedik oldalra jegyzett. A megjegyzések többnyire a nyomtatott szöveg néhány szavának ismétlését vagy valamely gondolategység összefoglalását jelentik. Sűrűbbek a jegyzetek a 173–174. oldalakon, ahol az olvasó azt emeli ki, hogy Krisztus királysága, illetve az egyház hatalma lelki. (*Chr[ist]i Regnu[m] Aeternu[m] et sp[i]r[itu]ale*.) Elképzelhető, hogy a reformáció valamelyik radikális irányzata, talán éppen Karácsony György 1570 körül zajló mozgalma¹⁰ ellen gyűjtött szellemi muníciót. Ebben az esetben elképzelhető, hogy maga Károlyi Péter a bejegyző, ám a kézírás beható összehasonlításához nem áll rendelkezésünkre elég forrás.

A későbbi bejegyző valószínűleg egyik unitárius tulajdonos lehetett, ugyanis néhány helyen meglehetősen elmarasztaló hangnemben beszél Kálvinról. Pl. Az Apostoli Hitvallás „Szállal alá poklokra” mondatának kálvini magyarázatát egyenesen elveteműlnek és istentelennek tartja. (*Vide prophana[m], impia[m] [...] de Chr[ist]i ad inferos descensu, Calvinii sententiam*. – p. 180.)

9 Részletes leírását lásd: Ösz Sándor Előd: *Bibliotheca Calviniana Transylvanica*. Korai Kálvin-kiadások Erdélyben. *Frühneuzeitliche Calvin-Ausgaben in Siebenbürgen*. Kolozsvár, Erdélyi Református Egyházkerület – Erdélyi Múzeum-Egyesület 2014. 232–233.

10 Részleteket lásd: Révész Imre: *Debrecen lelki válsága*. Bp. MTA 1936. 66–78.

Gönczi Kovács (Fabritius) Györgyhöz (szolgálati ideje 1577–1595) valószínűleg csupán érintőlegesen kapcsolódik az a könyv, amely a Székelykeresztúri Unitárius Gimnázium könyvtárában maradt fenn. (A gyűjtemény az 1948-as államosítást követően Marosvásárhelyre a Teleki–Bolyai Könyvtárba került, ma ott kutatható.) A Peter Martyr Vermigli Királyok két könyvéhez, illetve a Bírák könyvéhez írott kommentárját tartalmazó kolligátum¹¹ fatáblás, 16. századi, német reneszánsz bőrkötésben van. Sajnos a kötéstáblára – a kor szokásával ellentétben – nem préselték rá a kötető monogramját és a bekötés évét. A kötet címlapján mindössze három possessorbejegyzést olvasunk: Dési István Wittenbergben tanult (1603–1605) szatmári (1607), kolozsvári (1614–1616), gyulafehérvári (1616–1618), dévai (1623 k.), szászvárosi (1626–1629) és kükküllővári (1631–1639 mh.) lelkészét,¹² illetve Zágoni István kozárvári (1685–1686), mezőverese gyházi (–1715) és felőri (1715–) lelképásztorét.¹³ 1795-től bizonyos Szilágyi Mihály birtokolta, sajnos az ő kilétéről nem tudunk semmit.

A kötet összes széljegyzete valószínűleg ugyanattól a kéztől származik. Gönczi György éppen e széljegyzetek között fordul elő. A kolligátum második darabja 69. foliójának hátoldalán az egyik nyomtatott széljegyzet (*De musica in sacro coetu habenda non extat praeceptum.*) mellett: *Nota Georgy Gönczy*. A szöveg úgy is értelmezhető, hogy a kéziratos bejegyzés származik Gönczitől, ám ezt kevésbé tartjuk valószínűnek. Nem ismerünk egyetlen olyan kéziratos margináliát, amelyben megnevezné magát a bejegyző. Inkább arra gondolunk, hogy bejegyzőnk Gönczi György egyházi énekléssel kapcsolatos véleményét fedezte fel Vermigli munkájában.

Gönczi szerzősége ellen további két dolog is szól. A 243r. oldalon a mezőkeresztési csatáról (1596. október 25–26.) olvasunk, ez csaknem másfél évvel Gönczi halála (1595. május 27.¹⁴) után zajlott. A másik érv grafológiai: A Tiszántúli Református Egyházkerület legrégebbi protokollumába az 1590. június 22-én Nagybányán tartott zsinat jegyzőkönyvét a püspök saját kezűleg írhatta be. Ez a kézírás nem azonos a Vermigli-kolligátumunkban szereplő margináliákéval.

11 MARTYR VERMIGLI, Peter: *In duos libros Samuelis prophetae, qui vulgo priores Libri Regum appellantur... commentarii*. Tiguri, Christophorus Froshoverus 1575. – VD16 B 3035 + Uő: *In librum Judicum... commentarii. Editio tertia*. Tiguri, Christophorus Froshoverus 1571. – VD16 B 3041. Lelőhelye és jelzete: Teleki–Bolyai Könyvtár 02335.

12 SZABÓ: *Coetus* 185.

13 ŐSZ SÁNDOR ELŐD: *A Széki Református Egyházmegye történeti névtára a kezdetektől 1848-ig*. Kézirat a szerző tulajdonában. Nr. 901. p. 136.

14 ZOVÁNYI JENŐ: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. Bp., A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya 1977. 221.

A margináliák néhány dolgot elárulnak a bejegyző kilétéről. Egy helyütt (f. 249r.) a mezőkeresztesi csatáról (1596. október 25–26.) beszél, másutt (f. 243r.) a büntetéssel való visszaélés kapcsán jegyzi meg, hogy hasonlóképpen történik *Zamos keoszi es Espanos helieken*. A két esemény alapján sejthető, hogy a 16. század legvégén, mindenképpen 1596 után Felső-Magyarország (nem tévesztendő össze a Felvidékkel) déli részén működött. Ő lehetett a kötet Dési István előtti tulajdonosa.

Széljegyzeteiben számos érdekes dolgot említ: Az ariánus eretnekségről szóló passzus mellé (f. 40v) bejegyezte, hogy *Id ipsum haeretici nostri* – a Szentháromság-tagadókra gondolhatott. Az 1Sám 28 kapcsán Vermigli hosszabb exkurzusban ír a démonokról (f. 160v–168v.). Az exkurzus összefoglalása mellé a mi bejegyzőnk a következő szöveget írta: *Mátka[!] kipben eb kipbe bemennek asz haszban* (f. 168r.). A 2Sám 24,17 (És szóla Dávid az Úrnak, mikor látta az angyalt, a ki a népet vágja vala, és monda: Ímé én vétkeztem és én cselekedtem hamisságot, de ezek a juhok ugyan mit cselekedtek? Kérlek, inkább forduljon a te kezed ellenem és az én atyámnak háznépe ellen.) szövegéhez a következő megjegyzést fűzte: *Nem fut el az mirig elöt hanem keniórgisben esik dehat az dög halal elöt nem kel el futni, hanem poenitentiaval kel el eöszni*. (f. 320r.)

Témánk szempontjából releváns lenne, hogy a bejegyző milyen kapcsolatban volt Gönczi Györggyel, ám erre vonatkozóan semmit nem tudunk.

Időrendben a következő tiszántúli püspök, akinek a könyvére kutatásunk során rátaláltunk, **Keresszegi Herman István** (szolgálati ideje 1629–1641). Az ő tékájából Kálvin Ézsaiás, Jeremiás és Dániel próféták könyveihez írott kommentárjainak kolligátumára akadtunk rá a Marosvásárhelyi Református Kollégium Könyvtárában.¹⁵

A kötetet – a supralibros tanúsága szerint – a berethalmi származású Bernhard Jacobinus (1530 k.–1602), majdani kolozsvári német unitárius prédikátor vásárolta 1563-ban, feltehetően Wittenbergben.¹⁶

Időrendben a következő bejegyzés a Keresszegi Herman Istváné (*Stephani KeresZeghi*). Keresszegi 1609-ben subscribált Debrecenben, Marburgban (1613) és Heidelbergben (1614) peregrinált, Zilahon (1616–) és Debrecenben

15 CALVIN, Jean: *Commentarii in Isaiam prophetam*. Genevae, Johannes Crispinus 1559 – GLN-416 + Uő: *Praelectiones in librum prophetiarum Jeremiae et Lamentationes*. Genevae, Johannes Crispinus 1563 – GLN-655 + Uő: *Praelectiones in librum prophetiarum Danielis*. Genevae, Joannes Laonius 1561 – GLN-508. Lelőhelye és jelzete: Teleki-Bolyai Könyvtár B-o 70.

16 SZABÓ Miklós–TONK Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban*. Szeged, Scriptum 1992.

(1630–1641) volt lelkipásztor, a Szilágyi traktus (1620–1629) eesperese, majd tiszántúli püspök (1629–1641).¹⁷ Jacobinus között és közte valószínűleg volt még egy – számunkra ismeretlen – tulajdonos. Feltételezésünk szerint a kötetre leginkább zilahi szolgálata alatt tehetett szert, hiszen ennek a vidéknek intenzív kapcsolata volt Kolozsvárral, de azt sem zárhatjuk ki, hogy az 1602-ben elhunyt Jacobinus hagyatékából Debrecenbe vagy éppen Németországba kerültek ki könyvek, és ott vásárolta.

A következő tulajdonos nem más, mint Tornai Pap István, aki 1657–1661 között szintén tiszántúli püspök volt. A kolligátum első darabjának címlapjára írott bejegyzése (*Iam Stephani Thornaj anno 1645 20 Februarii mp.*) alapján 1645-ben szerezte. Tornai sárospataki (1623–), leideni (1629–1631) és franekeri (1631) tanulmányai után Debrecenben (1633–1635) volt rektor, Hajdúböszörményben (1635–1641) és Debrecenben (1641–1659) lelkipásztor. 1657-ben püspökké választották. 1659-ben a debreceni eklézsia nem marasztotta meg, 1661-ig nem volt parókus lelkész. 1661-ben lemondott a püspökségről és Tarcalon lett elsőpap.¹⁸ A debreceni lelkészi állást Keresszegi halála után töltötte be így hivatali elődjének könyvtárából kerülhetett hozzá a kolligátumkötet.

Tornaitól Krizbai (Farkas) György Salánkon (1654 k.), Beregszászon (–1658, 1659–), Sátoraljaújhelyen (1658–1659), Munkácson, Debrecenben (1663–1671) és Bánffy Dénes udvarában (1673 k.) szolgáló lelkipásztor, beregi esperes (1653–1658)¹⁹ szerezte meg. Ő szétosztotta könyvtárát a kolozsvári, debreceni és sárospataki kollégiumok között.²⁰ Ez a kötet a Sárospataki Református Kollégiumba került, onnan pedig az iskola menekülésekor Debrecenbe, Gyulafehérvárra, végül Marosvásárhelyre.

Diószegi Mihály (szolgálati ideje 1646–1649) szintén a nagypróféták könyveit magyarázó Kálvin-kommentárok kolligátumát birtokolta. E kolligátum két dologban különbözik az előbbtől: 1. Mind a négy próféta írásainak magyarázatát tartalmazza. 2. Míg az előbb ismertetett gyűjteményes kötet princepsz kiadásokból áll össze, addig ennek a darabjai kivétel nélkül második kiadások.²¹ A kötetet – a supralibros tanúsága szerint – Cibrádi/Csibrá-

¹⁷ ZOVÁNYI: *Lexikon* 307.

¹⁸ ZOVÁNYI: *Lexikon* 651.

¹⁹ ZOVÁNYI Jenő: *A szatmári és beregi egyházmegyék eespereseinek névsorához*. Egyháztörténet 1945. 97–98, Zoványi: *Lexikon* 70.

²⁰ SIPOS Gábor: *A Kolozsvári Református Kollégium könyvtára a XVIII. században*. Szeged, Scriptorum 1991. 28–31.

²¹ CALVIN, Jean: *Commentarii in Isaiam prophetam*, Genevae, Johannes Crispinus 1570 – GLN-826 + Uő: *Praelectiones in librum prophetiarum Jeremiae et Lamentationes*, Ge-

di Mihály vásárolhatta 1587-ben, wittenbergi peregrinációja idején. Sajnos Csibrádiról wittenbergi tanulmányain (1586–1588) kívül nem tudunk semmit,²² viszont ez a kötet bizonyítja, hogy hazatért.

A kötet első tábláján és előzéklapján 11 további tulajdonos nevét olvasuk, így viszonylag pontosan tudjuk rekonstruálni az útját.

A Csibrádi utáni possessorok sorában az első éppen Diószegi Mihály, aki heidelbergi tanulmányok (1618–1620) után Váradon és Biharon (1631) volt lelképásztor, ezzel szinte egy időben bihari esperesként (1633–1649), majd élete végén tiszántúli püspökként (1646–1649) működött.²³ Őt követte az a Vári Ferenc, akinek kilétéről eddig nem sikerült adatot találni. Csúpan a következő tulajdonos működési helyéből sejtjük, hogy ő is a Bihar egyházmegyéhez köthető, ugyanis Belényesi István 1638-tól Köröstárkány eklézsiájában szolgált.²⁴ 1642-ben Gidófalvi Szabó Balázs belényesi (1637–1643) lelkész vásárolta meg, aki később Nagybányán (1643–) és Misztótfaluban (1646–) szolgált.²⁵ Tőle Kovásznai Péter (1616–1673) későbbi erdélyi püspökhöz (1668–1673) került, valószínűleg nagyecsedei szolgálata alatt, ekkor volt ugyanis legközelebb Gidófalvihoz. Kovásznai 1660-ban Erdélybe menekült²⁶ és a kötetet is magával hozta. A következő possessorbejegyzés 1686-ból származik, ám a nevet kivakarták a lapról. A többi négy tulajdonos már erdélyi, mindannyian a Széki egyházmegye valamelyik gyülekezetében szolgáltak: Ajtai Dániel 1704-ben, Szabadszállási István 1710-ben, Makkóvásárhelyi György 1729-ben, Zoltán György ismeretlen időpontban, valamikor a 18. század közepén szerezte.²⁷ Ajtai nyolc kötetből álló könyvtárának a jegyzékét is feljegyezte a hátvédlapra. Zoltántól kerülhetett Szatmári Pap Mihály kolozsvári tanár, híres műgyűjtő kezébe, akinek – halála után – számos könyvét a Kolozsvári Piarista Gimnázium vásárolta meg. A kötetben nincs egyetlen széljegyzet sem.

nevae, Eustathius Vignon 1576 – GLN-866 + Uő: *Praelectiones in Ezechielis prophetae viginti capita piora*, Genevae, Petrus Santandreasus 1583 – GLN-967 + Uő: *Praelectiones in librum prophetiarum Danielis*, Genevae, Bartholomaeus Vincentius 1571 – GLN-833. Lelőhelye és jelzete: a Kolozsvári Királyi Lyceum könyvtára a Román Akadémia Kolozsvári Fiókjának Könyvtárában C 55855–55858.

22 SZABÓ: *Coetus* 116.

23 HELTAI János: *Adattár a heidelbergi egyetemen 1595–1621 között tanult magyarországi diákokról és pártfogóikról*. Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve. 1980. 275.

24 BOROVSZKY Samu: Tiszántúli ev. ref. papok. *Történelmi Tár* 1898. 21. évf. 634.

25 SZABÓ-TONK: *Egyetemjárás*. 30.

26 SZABÓ-TONK: *Egyetemjárás*. 231.

27 A tulajdonosok részletes életrajzát lásd: Ősz: *Széki* nr. 3, 652, 858, 912, p. 76, 119, 133, 137.

Hodászi Miklós (szolgálati ideje 1650) hagyatékából is ismerünk egy, ma Erdélyben őrzött kötetet. Ludwig Lavaternek az úrvacsora sákrámentumáról írott könyvét, illetve Victorin Strigel *Oratio de gloria ecclesiae* című írását²⁸ Gönczi Mátyás felsőbányai lelkipásztor, esperes²⁹ köttette egybe 1650-ben. A kötet első tábláján megjegyezte, hogy Hodászi Miklós Judit nevű hajadon lányától kapta ajándékba.³⁰ A Lavater-mű címlapjának versőjára Gönczi be- ragasztotta nyomtatott ex librisét is.

Hodászi S. Miklós debreceni, leideni és franekeri tanulmányok után Székelyhid–Újvároson (1632–), Derecskén (1634–), Szatmárnémetiben (1637–1639) és Nagybányán (1639–1650) volt lelkipásztor, 1642-től haláláig esperes, 1650-ben néhány hónapig tiszántúli püspök.³¹ Esperesi hivatalában éppen Gönczi követte, így nem meglepő, hogy elárvult leánya könyvet ajándékozott neki. Kérdés, hogy Gönczi a kolligátum mindkét darabját Hodászi Judittól kapta, vagy csak a Lavater-mű származik az egykori püspök bibliotékájából.

Az (újra)kötés során Gönczi igyekezett minden possessorbejegyzést eltávolítani. A címlapon található bejegyzéseket kivakartatta, így lézer-, illetve infralámpa segítségével is csak a *Sebastiano Kerek[?]* nevet olvastuk ki, ám ebben az olvasatban sem vagyunk biztosak.

A címlap hátára fehér papírt ragasztatott, így az átvilágítás és a lapok szétválasztása után derült ki,³² hogy ide bizonyos *David Barsi Pannonius* latin nyelvű *Genetliacon* (születésnap vers) című tizenöt sorosa olvasható. Sajnos, a szerzőről semmit nem tudunk. A *Pannonius* jelzöt a külföldön tanuló magyar diákok használták, ám Barsi Dávid nevét egyetlen peregrinus-adattárban sem leltük meg.

Mindkét korábbi tulajdonos kiléte homályban van, így a kötet Hodászi Miklóshoz vezető útját sem tudjuk meghatározni. További sorsát illetően is csak feltételezhetjük, hogy Gönczi könyvtárából Sárospatakra, majd onnan Marosvásárhelyre került.

28 LAVATER, Ludwig: *Historia de origine et progressu controversiae sacramentariae de Coena Domini*. Tiguri, Christophorus Froschoverus 1563 – VD16 L 822 + Victorin Strigel: *Oratio de gloria ecclesiae*. [Lipsiae, 1562] –VD16 S 9632. Lelőhelye és jelzete: Teleki-Bolyai Könyvtár, Marosvásárhely B o-1677.

29 LUGOSSY József: *Nagybányai, másképp Aranyosmeggyesi egyházvidék személyzete a XVII-ik században*. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 1847. 6. évf. 186–187.

30 *Possideo ex donatione piissimae virginis Judithae Hodaszi, filiae Clar. D. Nicolaj Hodaszi, Episcopi cis-Tybiscani. Anno 1650. 15. May.*

31 ZOVÁNYI: *Lexikon* 258.

32 Külön köszönöm Márton Krisztinának a Teleki-Bolyai Könyvtár restaurátorának a lelkiismeretes munkáját, amellyel minden írást hordozó felületet igyekezett felszabadítani, illetve Lázok Klára intézményvezetőnek, hogy ehhez és más, hasonló jellegű restaurálási munkához beleegyezését adta.

Nógrádi Mátyás (szolgálati ideje 1665–1681) könyvtárából Vermigli *Loci communes*ének és Gwalther Római levélhez írott prédikációinak kolligátuma³³ került Erdélybe.

A kötet első tulajdonosa – a supralibros tanúsága szerint – Szikszai Major Mátyás volt. Ő debreceni tanulmányok után peregrinált Heidelbergben (1615–), majd Hegyközújlakon (?–1620–?) volt lelkipásztor.³⁴ A két művet 1617-ben köttette egybe, valószínűleg Heidelbergben. A következő tulajdonos Újlaki Boldizsár, akiről csupán annyit tudunk, hogy 1626-ban iratkozott a Debreceni Református Kollégium tógátusai közé.³⁵

Tőle vásárolhatta három forintért Nógrádi Mátyás (1617–1681), aki több hazai iskolában – utolsóként 1639-től Sárospatakon – folytatott tanulmányai és tállyai rektorsága után Leidenben (1644), Londonban (1645–1646) és Utrechtben (1647) peregrinált, majd Sárospatakon (1647–1649) volt rektor, Debrecenben (1649–1661) és Biharnagybajomban (1661–1681) lelkipásztor. 1665-től haláláig tiszántúli püspök.³⁶ A beszerzés időpontját sajnos nem ismerjük, ám mindenképpen 1657 előtt, nagy valószínűséggel a pataki rektorság vagy a debreceni szolgálat idején történt.

A következő tulajdonos, a korábban is említett Krizbai (Farkas) György 1657-ben,³⁷ munkácsi lelkipásztorsága és beregi esperessége idején szerezte. Nógrádi ez idő tájt debreceni lelkész volt, így zsinaton vagy másutt is kapcsolatba kerülhetett a beregi esperessel. Krizbai hagyatékából ez a kötet a Kolozsvári Református Kollégium gyűjteményébe került, a 18. század közepén viszont már nem volt itt, ugyanis 1759-ben bizonyos *Illustrissimus D[omi]nus* birtokolta, nevét az olvashatatlanságig átsatírozták. Talán tőle került a Székelykeresztúri Unitárius Gimnáziumba valamikor a 19. század első felében. A kötetben nincs egyetlen széljegyzet vagy más, használatra utaló jel sem.

33 MARTYR VERMIGLI, Peter: *Loci Communes*. Heidelbergae, 1613 – VD17 15:738203A + GWALTHER, Rudolf: *In D. Pauli Apostoli epistolam ad Romanos homiliae XCVI*. Tiguri, 1590 – VD16 W 1089. Lelőhelye és jelzete: Teleki–Bolyai Könyvtár, Marosvásárhely 02299.

34 HELTAI: *Adattár...* 336.

35 SZABADI István: *Intézménytörténeti források a Debreceni Református Kollégium Levéltárában*. Debrecen 2013. 249.

36 ZOVÁNYI: *Lexikon* 438–439.

37 ZOVÁNYI: *A szatmári és beregi...* 97–98, Zoványi: *Lexikon* 70.

Az előbbeikben bemutatott hat kötet hét 16–17. századi tiszántúli püspökkel hozható kapcsolatba. A kötetek összesen tizenöt nyomtatványt tartalmaznak. Ezek közül nyolc Kálvin János, három Peter Martyr Vermigli, egy-egy Wolfgang Musculus, Ludwig Lavater, Rudolf Gwalther, illetve Victorin Strigel műve. Kizárólag teológiai témájúak, és az is figyelemre méltó, hogy a lutheránus Strigel kivételével mindegyikük svájci és helvét hitű teológus. Ha a műfaji megoszlást nézzük, van közöttük tíz írásmagyarázati munka (hét Kálvin-, két Vermigli- és egy Gwalther-mű), három teológiai összefoglalás (Kálviné, Musculusé és Vermiglié) és két kisebb traktátus Lavater és Strigel tollából. Ezek az arányok is bizonyítják, hogy a kora újkori magyar református lelkipásztorok gyakrabban forgatták a reformátorok írásmagyarázati munkáit, mint a nagy összefoglalókat vagy kisebb traktátusokat. A gyakori igehirdetési szolgálatok rendjén szükségük is volt ezekre a kézikönyvekre.

Figyelemre méltó, hogy egyik tulajdonos sem püspöki szolgálata alatt szerezte a vizsgált köteteket, hanem inkább tanulmányaik idején vagy első szolgálati éveikben tettek szert rájuk, némelyikük még a püspöki hivatal elnyerése előtt túladott rajtuk.

Minden kötetnek megvan a maga sorsa. Az első két ismertetett munka már a 16. század utolsó harmadában Erdélyben volt. A másik négy kötet a 17. század utolsó harmadában, az úgynevezett gyászévtizeddel kapcsolatos események közvetett vagy közvetlen következményeként (lelkészek és intézmények menekülése) került a Királyhágó keleti oldalára.

Érdekességképpen megjegyezhetjük, hogy a Károlyi Péterrel kapcsolatba hozható kötet a 17. század első felében Valentin Radecius erdélyi unitárius, a Diószegi Mihály kommentárkolligátuma 1660 körül Kovásznai Péter szintén erdélyi református püspök tékájának része volt.

Témánkat természetesen nem tekintjük lezártnak, ugyanis a folyamatban levő könyvtörténeti kutatások újabb, tiszántúli püspökökhöz köthető, vagy Erdély és Tiszántúl kapcsolatrendszeréről szóló ismereteinket tovább bővítő köteteket hozhatnak felszínre. Mindezt abban a reményben tesszük, hogy a jövőben is élvezhetjük a két történelmi református egyházkerület jó kapcsolatának gyümölcseit.